

Inglise stiilis park kui tekst

Kreeta Sipelgas

See artikkel annab ülevaate Inglise stiilis pargist kui filosoofilis-semantilisest ruumist, mida iseloomustavad semiosfäärile omased tunnused. Neile tunnus-tele toetuvad funktsionaal-strukturaalsed süsteemid, mille abil on võimalik analüüsida Inglise stiilis pargi märgilist tähendust.

Me elame tähenduste maailmas, märkide süsteemis, kus välise ja nähtava sees asetseb veel üks, otseselt nähtamatu ruum, otseselt tõlkimatu keel. Mõistmaks sügavuti maastikku, mis koosneb nii „elavast” kui ka „surnud” osast, tuleb sügavamad kihid „lahti harutada”, astuda madalamalt tasandilt kõrgemale tasandile, siseneda semiootika valdkondadesse ning käsitleda maastikku kui semiootilist süsteemi.

Juri Lotman on kirjutanud, et juba 17. sajandil määratles Inglise filosoof John Locke semiootika olemuse ning nägi, et meid ümbritsevate asjade mõistmiseks tuleb vaadelda nende märgilist olemust.¹

Kuna märgisüsteemid aja jooksul täienevad ja märkide arv tähenduste ahelas kasvab, tuleb uuritavat ja tõlgendatavat objekti vaadelda koos teda ümbritsevate süsteemidega ning leida seoseid ajas toimuvate muutuste ning iseloomulike keeltega. J. Lotman on öelnud: „Ükski kultuur ei saa funktsioneerida ilma metatekstideta ja tehiskeelsete tekstideta.”² „Pargiteksti” iseloomustajaks on kultuur. Park on kindlalt eluslooduse süsteem, kuid erinevate kultuuride ja rahvaste jaoks on pargil erisugune tähendus, ta kõneleb neist igaühega erineval viisil.

Kultuuri fenomeniga seostub ajalugu. Benedetto Croce sõnutsi: „... ajalugu pole mõni „kokku luisatud muinasjutt”, vaid indiviidi ja inimkonna möödaniku mälestus, kohati ebaselge, kohati aga suisa kirgas, mälestus, mida ennastsalgavate pingutustega püütakse üha laiendada ja muuta võimalikult täpseks, mälestus, milleta ei saa ja mis lõpuks on tõdesid tulvil.”³ Minevik põhi-

1 Lotman, J. 2000. Inimesed ja märgid. *Vikerkaar*, nr 1: 88.

2 Lotman, J. 2006. *Kultuurisemiootika*: 244: „Kultuuri süsteemis täidavad tekstid vähemalt kahte põhifunktsiooni: tähenduste advekaatset edasiandmist ja uute tähenduste loomist.”

3 Croce, B. 1998. *Eesteetika kui väljendusteadus ja üldlingvistika. Teooria ja ajalugu*: 60.

neb mälestustel, järelikult on ka ajalooline park mälestuste kogum, millest saab kõnelda metafoorselt. Keskendudes ühele kindlale piiritletud ajahetkele, sellega seotud mälestustele, avanevad mälumustrid, mille kujunditesse on kirjutatud inimkonna möödanik. Me võime parki pidada uuritavas ajas sotsiaalsete, humanitaarsete, majanduslike ja teaduslike muutuste vahendajaks, ühiskonnas toimunud protsesside ja kehtinud tavade peegeldajaks. Kuna pargid on loonud ja kujundanud inimene, siis kõige enam peegeldavad nad inimeste olemust kultuuride võrgustikus. Hayden White on öelnud: „Ajaloouurimine kui erioman nähtus pole sündinud mitte niivõrd vajadusest tuvastada teatud sündmuste toimumine, vaid soovist määratleda, mida need sündmused võiksid tähendada konkreetse inimrühma, ühiskonna või kultuuriarusaama hetke-eesmärkidest ja tulevikukavadest lähtuvalt.”⁴

Mõistmaks Euroopa pargimaastikke, tuleb arvestada uuritava keskonna aja ja ruumi suhet, kus ruumi muutused sõltuvad ajast ehk ruum on ajas muutuv. Pargis ei kulge aeg sirgjooneliselt, vaid pideva ringjoonena, mis on asetatud ajavõrgustikku, ning ringjoone ja võrgustiku igas puutepunktis on pargile antud kindel kood, ajaline väärtus ja määratlus. Pargi kontekstis ei saa aega ja ruumi eraldi vaadata ja seega on igal pargil oma ajalugu. Aegruumis loodud pargid räägivad teatud ajastust, esitades seda tekstilõikude ja kujundite kaudu, mis on sisse kirjutatud maastikuringidesse, pargi asukohta, reljeefi, teede struktuuri, avatud ja suletud ruumidesse, veesüsteemidesse, taimestusse, pargihoonetesse ja rajatistesse ning nende asukohta, pargi mastaapsusesse, pargi ülesehituslikesse kujunditesse ning pargis, parki ja pargist avanevatesse vaadetes.

Park on kunstiline ruum, mitmetähenduslik kujund, mis koosneb erinevatest tasanditest. Kunsti tekkeks on vaja loodust, kus oleks võimalik loodut nautida. Park on ajas muutuv elusorganism, kuid „surematu”, mitte puhas loodus, vaid selle ideaal, ideaalpilt.⁵ Kuigi parki peetakse looduskeskkonna osaks, mida inimese arusaamade kohaselt iseloomustab sünd, surm ja silmaga haaratavus, jääb ta siiski surematuks, olles kõiksuse kujutav idee.

Inglise stiilis parki uurides saab, artikli autori arvates, toetuda renessanssajastul taasavastatud kontseptsioonile, mis käsitleb kunsti kui looduse jälgendust.⁶ Kunstikriitik ja ajaloolane John Ruskin arvab, et maastikusse peaks

4 Tamm, M. 2006. Ajalugu ja poliitika: mineviku kasutamisest ja ärakasutamisest. *Sirp*, nr 38: 1.

5 17. sajandil hakkasid maalikunstnikud C. Lorrain ja N. Poussin kujutama ideaalmaastikke, mis said aluseks 18. sajandi pargimaastikele. Ideaalpildil näidatakse loodust konstrueerituna, korras-
tatuna.

6 Steenbergen, C., Reh, W. 1996. *Architecture and landscape*: 39.

suhtuma kui tekstisse.⁷ Raymond Williams leiab, et maastiku uurimine peaks toetuma maastikuajaloo ja ühiskonna analüüsile.⁸ Pargis kätkevate kujundite mõistmiseks tuleb vaadelda maastikku kui märgisüsteemi, analüüsida pargi sisu ja selle suhet vormiga. Kuna park on ka kunstiteos, siis võime tema analüüsimisel lähtuda samadest teaduslikest meetoditest, mida kasutatakse arhitektuuriteose uurimisel.

Võimalik on toetuda ikonoloogilise koolkonna seisukohale, mille järgi on kunstiteosel kolm põhilist tõlgendus- või tähendustasandit; sellele on viidanud prof Krista Kodres artiklis „Kõneleva arhitektuuri ideest”. Need tasandid on välise vormi tõlgendamise tasand, sisu tõlgendamise ehk ikonograafiline tasand ja ikonoloogiline tasand, millega kirjeldatakse sisu olulisust ajastu jaoks.⁹

Ajaloolised pargid on loodud peamiselt esteetilistel kaalutlustel. Ilutaotlus on põhjuseks, miks paljusid parke on muudetud, ümber kujundatud. Kuna park on esteetiline väljendus, tuleb uuritavat, analüüsivat objekti seostada ka keskkonnaestetikaga. Läbi aegade on otsitud ilu tähendust. Pargikunstis võime rääkida nii apollonlikust- ehk korrastatud ja harmoonilisest ning dionüüoslikust- ehk kaoses väljenduvast ilust. Müstilisus ja salapära, mis mõlema ilukäsitlusega seostub, on köitnud paljusid uurijaid.

Inglise stiilis park kui ajaloolis-kultuuriline, esteetiline, ökosüsteemi reeglitele alluv ruum on eraldi võetav semiootiline süsteem, abstraktne „sfäär”. Selles stiilis pargi funktsionaal-struktuuraalseid süsteeme ning neist läbi põimuvat tähenduslikkust saab autori arvates iseloomustada semiootilist ruumi kirjeldavate märksõnadega: piiritletus, terviklikkus, individuaalsus, dominantsus, ebaühtlus, dünaamilisus ja sügavusmõõde. Inglise stiilis parkide tähendusi iseloomustavate märksõnadega saab anda olemise „nähtamatutele” asjadele. Ruumi ja ruumilisi üksusi, näiteks parki ja teisi abstraktseid „sfääre”, võib käsitleda tekstina, sest nende võimuses on edastada erinevate nähtuste tähendusi.

Piiritletus

Semantilise süsteemi üks tunnus on piiritletus. J. Lotmani järgi on semiootilisel ruumil olemas piir.¹⁰ Piir on ruum, mis ühendab ja eraldab välist ja seesmist

7 Gosgrove, D., Daniels, S. 1988. *The iconography of landscape*: 5.

8 Op. cit.: 7.

9 Kodres, K. 1999. Kõneleva arhitektuuri ideest. *Akadeemia*, nr 8: 1623.

10 Lotman, J. 1999. *Semiosfäärist*: 12–14.

ruumi. Piiritlemine tähendab ümbritsevast eraldi seisva üksuse loomist ning kontakti loomist teiste semiootiliste ruumidega.

Inglise stiilis parke iseloomustab piiride olemasolu. Pargid on looduses nii nähtavate kui ka nähtamatute joonte ja märkide abil ümbritsevatest maastikest esile toodud. Inglise park eeldab sisenemist, sees olemist ja sealt väljumist; sisenedes järgmisesse ruumi, ületame eelmise ruumi piirid ja keeleruumi ning avame ennast uutele süsteemidele, mis nõuavad teistest ruumidest eristumiseks piiritlemist. Pargi mõistmiseks ei piisa üksnes ruumile omastest keeltest, vaid eemal olevatesse, väljaspool parki asuvatesse tekstidesse sisenemist ning seal oma ruumiga ühenduse loomist. Kuigi Inglise stiilis park on eraldi defineeritav üksus, ei saa me temast kõnelda ilma „mõisakeelt” mõistmata.

Valgustusajastul balti aadli poolt rajatud Inglise parki ei saa täielikult samastada mujal Euroopas olevate samas stiilis parkidega. Saareriigi parkide tähenduslikkusele on lisandunud eelkõige Saksamaa haritlaste ideed, mis tõlkeprotsessi kaudu on teisenenud ja kohanenud Baltimaade kultuuritingimustega.

Inglise pargile on maastikus omistatud kindel asukoht. Parkide rajamine mõisa ehk välisruumi (pargi seisukohast võetuna) mingisse kindlasse ossa peegeldab pargile iseloomulike piiritletud ruumiväärtuste olemasolu. Park moodustab mõisast teatud territooriumi. Väga suur tähendus on pargi piiril, see eraldab mõisamaastikus kahte täiesti erinevat kultuurilist reaalsust. Mõisa alleedega ja kivimüüridega lõpeb üks ja algab teine maailm, niisama ka mõisa majandustsooniga ning pargi metsamassiividega. Nendel maailmadel on täiesti erinev keel, ajaline väärtus ja ulatus. Inglise park erineb ümbritsevast keskkonnast seega ka ideeliste väärtuste poolest. Looduses selgelt loetavad pargi piirid, näiteks alleed, teerajad, kraavid, tarad ja kiviaiad, on reaalsuse, „teadliku korrastatuse”, süstematiseeritud ruumi piiriks. See, mis jääb selle piiri taha, on lõpmatus, mis sarnaneb kaosega, mida mõisas elav inimene püüdis vältida. Valgustusajastu ühiskond rajas pargi, mida piiritleti selleks, et olla „oma universumi” valitsejaks ja tuua endale lähemale maailmakõiksust.

Inglise stiilis pargis eksisteerivat piiri võib tõlgendada kui piiri tsivilisatsiooni ja primitiivsuse, ratsionaalsuse ja irratsionaalsuse, selguse ja müsteeriumi vahel.¹¹

Pargi osade funktsionaalsust on võimalik eristada erinevate mõisamaastike funktsioonide tõttu. Üldised funktsionaalsed piirid Inglise stiilis pargis, pargi ja ümbritsevate alade vahel loovad neli maastikuringi, millesse kuuluvad esinduslik maastikuala kui esimene ring, lähipark ehk teine ring,

11 McIntosh, C. 2005. *Gardens of the gods. Myth, magic and meaning*: 11.

majandustsoon ehk kolmas ring ning neljanda ringina kaugemad mõisamaad ja metsapark.¹² Maastikuringide suurus ja ulatus on sõltunud mõisaomanikest ja nende eesrindlikkusest. Jõukamate mõisate puhul on maastikuringid suuremad ning pargid laiaulatuslikumad. Näiteks Viljandimaa mõisnikele Siversitele kuulusid suursugused mõisamaastikud, mille maastikuringide suurejoonelisus on tänaseni tajutav. Mõisa peahoone lähedale jääv maastikuring on esinduslik ruum, mis rõhutab luksust, annab tulijale võimaluse imetleda mõisat ning samas näidata ennast. See ruum on nn esmamulje loomiseks ja saamiseks. Mõisa esinduslik ruum ehk tuumik on seotud kolmanda ringi ehk mõisa majandustsooniga, mis omakorda on ühendatud mõisa keskosa ja seda ümbritsevate aladega, kus lisaks üllate eesmärkide seadmisele tegeldi ka igapäevaste toimetustega. Kaugemad pargiosad olid mõeldud ratsutamiseks ja jahipidamiseks. Nelja ringi paigutatud maastiku funktsionaalsed süsteemid on maastikus liikujale tajutavad. Tajutavus tuleb esile ühest ringist teise liikudes, piire ületades ja kontekste avades.

Inglise stiilis pargi sees on olemas struktuuripiirid, mis eraldavad parkide erinevaid osi – ülemist ehk intiimparki, keskmist pargiosa ja metsaparki –,¹³ mille ulatus, kuju ja ülesehitus on allutatud kindlatele nõuetele, mis lähtuvad pargi osade sisestest funktsionaalsetest eripäradest. Kõik Inglise pargi osad on struktuurilt erinevad, kandes endas mitmesuguseid semantilisi tähendusi. Pargi struktureeritud osad toetuvad kahele risti asetsevatele visuaalsele teljele. Intiimpark ehk siis mõisa peahoone ümbritsev pargiosa on mõeldud kohtumisteks ja lahkumisteks. Piki peatelgi või ringjalt pargi reljeefi järgides on ülemised pargialad seotud ümbritsevate ruumidega. Keskse ja orienteeritud ruumi sümbolit väljendab keskmine pargiosa, millest hargnevatele telgedele toetuvad pargi ülejäänud osad. See pargiosa on ühendatud metsapargiga, mille tähenduslikkus seisneb eelkõige suletuses, kauguses ja eraldatuses.

Peale pargi erinevate osade loovad Inglise stiilis pargis piire ka vertikaalsed ja horisontaalsed jooned ning pinnad, näiteks laugjad murualad, kõrged kaldad, looklevad teerajad, vabakujunduslikud veekogud, arhitektuursed väikevormid, taimestus (üksikpuud, puuderühmad, metsamassiivid, alleed)

12 Sipilgas, K. 2005. Polli mõisapark võrdluses Õisu, Olustvere, Kehtna, Lohu, Oru parkidega 19./20. sajandi stiiliruumis. *Bakalaureusetöö*. Maastikuringide all mõistab autor maastikus otseselt nähtamatuid, kuid tajutavaid ruume, millel on erinevad funktsionaalsed ja struktureeritud omadused. Autor on maastikuringide määramisel aluseks võtnud A. Merila poolt esitletud ringiteooria: Merila, A. 2003. Ringiteooria mõisakäsitluses Alatskivi näitel. *Alatskivi loss ja park. Balti villa rustica I*: 144–148.

13 Sipilgas, K. 2005. Inglise stiilis parke on võimalik jaotada erinevateks osadeks, et paremini analüüsida ja esile tuua pargi kompositsiooni ja maastikumustreid.

ning „ha-ha”.¹⁴ Kõigi nende elementide erinev iseloom tekitab Inglise pargis piiritletud üksusi, mis on omavahel seotud ning eraldatud piiridega.

Terviklikkus

Kuigi kõiki pargi osi iseloomustab erinev seesmine „valgustatus” ning igal ruumi osal on kindlad tunnused, moodustavad kirjeldatavad ruumid terviku. Inglise stiilis pargis on erinevad ruumid allutatud pargi põhistruktuuri toetavatele telgedele, mis omakorda seovad siseruumid ühtseks tervikuks ja loovad ühtse tervikkeelee.

Igas terviklikus pargis esinevad allstruktuurid, näiteks taimestus, veealad, teedevõrk, aasad ja arhitektuursed ruumid, kuid ükski allstruktuur ei toimi ega eksisteeri teistest osistest lahus, eraldi.¹⁵ Eraldades erinevad struktuurielemendid, ei toimi park enam kui üks süsteem ning pargi üksikutel osadel kaob terviksüsteemi seisukohalt tähenduslikkus. Eemaldades maastikust ühe struktuurielemendi, näiteks taimestuse, kaob pargist üks mõõde, üks ideelise väärtuse kandja, ja seeläbi väheneb ka tähenduslikkus ning kaob märkimisväärne osa pargis olevast meeleolust, mis on tekkinud erinevate tegurite terviklikust kooseksisteerimisest.

Inglise stiilis pargis on oluline kõikide allstruktuuri nn punktide (näiteks hooned, rajatised, puud, põõsad) asukoha täpne ja selge määratletus maastikus. Nende punktide rohkus annab võimaluse luua Inglise pargis erinevaid ruume.

Kui neid nn punkte maastikus poleks, siis ei saaks ruumi mõõta ega kirjeldada,¹⁶ sest pargi taimestus, rajatised jt elemendid sisaldavad tähenduslikkust ning loovad koos eksisteerides ruumi, milles on põimunud olevik, minevik ja tulevik.

Loodus ise on kõige enam korrastatud süsteem, inimene aga arvab, et ilma looduse järjepidevusse vahele segamata ei saaks see toimida. Inimene tahab Inglise stiilis pargis loodust süstematiseerida – taimestuse organiseerimise, tehiskärvade rajamise, soode kuivendamise jt meetodite abil, et oma mõistus-

¹⁴ „Ha-ha” tähendab mõisamaastikusse peidetud kraavi, „uputatud tara”, mille ülesanne on takistada kariloomade liikumist ja siduda kaugemad alad näiliselt lähipargi aladega. „Ha-ha” mõiste võttis 18. sajandi Inglismaal kasutusele Charles Bridgeman.

¹⁵ Lotman, J. 1999: 25: „Semiosfääris erisugused allstruktuurid on vastastikku seotud ega saa töötada ilma üksteise toeta.”

¹⁶ Steenbergen, C., Reh, W. 1996: 43.

likus maailmas allutada ka loodus korrale. Inglise stiilis pargis on märgilised elemendid asetatud keskkonda kindlatest reeglitest lähtuvalt. Siin pole olulised sümmeetria ega maastikus visuaalselt loetavad kujundid, mis on paigutatud regulaarselt asetatud telgedele, vaid otseselt nähtamatu, täpselt analüüsitud süsteem, mis määrab iga objekti jaoks kindla asukoha ning loob ühenduse erinevate elementide vahel maastikus. Maastikus asuvad suunavad elemendid (näiteks puuderead, teed, avatud veealad, aasad) loovad sihte pargis olevatele objektidele, mis peavad juhatama seal viibija ühest ruumist teise. Näiteks Pedja jõe kallastel asuvas Puurmani pargis avanevad mõisa peahoone lähedalt vaated sissesõiduteele, veekogudele, sildadele, väikevormidele ja taimestusele. Pedja jõe idakaldalt on loodud suunav ühendus vastaskaldaga, seal asuvate rajatiste ja mõisa peahoonega.

Inglise stiilis pargi külastaja liigub mööda kurvilisi teid ja veekogude käännulisi kaldaid ning näeb templeid, skulptuure, grotte, jugasid ja varemeid, mis kõik on maastikku paigutatud üllatuse, samas tasakaalu loomise eesmärgil. Inglise pargis korratakse reeglitest lähtuvaid kujundusi kindlates pargiosades. Oluline osa on ka vastandlikel karakteristikutel nagu tume ja hele, ilus ja inetu, hea ja halb, sile ja konarlik, väike ja suur jne, mis kõik püüavad mõjutada inimeste meeli, tunnetuslikku tasandit. 19. sajandi maastikuarhitektide ideedest lähtuvalt on ka Polli mõisaparki loodud hirmuärataavaid, õudsaid ruume, mille pimedus ja müstilisus asendub hetkega heledate, meeldivate, hurmavate avatud aladega. Näiteks Rápina mõisamaastikus asuva templi valgete sammaste heledus on esile toodud tumedat värvi taimestusega. Peale rajatiste teenivad sama eesmärgi ka eksootilised taimeliigid, mis oma vormi- ja värvirohkusega pakuvad erinevaid elamusi. Mitmekülsust lisavad mõisapargile ka kontrastsed maastikuvormid. Mida iseäralikuma reljeefiga on maastik, seda huvipakkuvam on see vaatlejale. Kontrastne kujundlikkus maastikus, nagu näiteks klassikalismus ja rustikaalsus, apollonlikkus ja dionüüoslikkus, paradiislikkus ja põrgulikkus, tekitab vastandlikest tähendustest lähtuvaid erineva meeleoluga struktuure. Kõikide vastandlike, korduvate elementide eesmärgiks on luua terviklik, tasakaalustatud, kindlatest kuntilistest tingimustest lähtuv ruum. Inimene kujundab pargist süsteemi, mis lähtub tervikule allutatud normidest.

Thomas Whately on oma teoses „Observations on Modern Gardening” öelnud: aiandus – see on ülem kui maastikumaal, kõige ilusam, kõige lihtsam, looduse kõige nooblim vaatepilt.¹⁷ Inglise stiilis park on teatud kindlat tüüpi kooslus, see on raamitud maal, mis allub maalilisuse nõutele.

¹⁷ Quest-Ritson, C. 2001. *The English garden. A social history*: 148.

Pargi kompositsioonis püütakse võimalikult peenelt ja täpselt luua maalilisi pilte, lisades minimaalselt loodusesse objekte juurde ning eemaldades sellised elemendid, mis takistavad kunstiteose eksponeerimist.¹⁸ Pargi osade ühtsele süsteemile allutatuse eesmärk on kujundada Inglise stiilis parkides ideaalmaastikke, mida looduses päriselt, loomulikult viisil ei eksisteeri. See on komponeeritud unistuslik ideaalpilt, idülliline keskkond – Arkaadia.

Inglise stiilis pargis võib näha sarnasust päris- ja ka eluteatriga, kus lavakujundus sõltub sellest, mis tüüpi näidendit mängitakse. Näitlejate meeleolu on tingitud pargiosade kujundlikkusest.

Inglise pargis on autori arvates esindatud nii *scaena tragica*, *scaena comica* kui ka *scaena satirica* (traagiline lavapilt, komöödialik lavapilt, satiirilise lavapilt) – viimase loomiseks on kasutatud aedades rustikaalseid objekte, näiteks kiviktaimlaid, puid ja grotte. William Kent on näiteks kujundanud nn satiirilise lavapildi Roushami parki.¹⁹

Nendel erinevat tüüpi pildidel on esiplaan, keskplaan ja tagaplaan ning ühe puudumisel ei teki tervikut.

Inglise stiilis pargis ilus domineerib esiplaanil, maalilisus on keskplaanel ja ülevus (ülevuse mõistest tuleb juttu artikli lõpuosas) tagaplaanel.²⁰ Inglise stiilis pargi olulistel pildidel, mille eeskujuks on renessanssaiad ning Itaalia ja Kreeka maastikud, kujutatakse muusasid – kunsti ja luule kaitsjaid – ja kristlikku paradiisi.²¹ Mõtteliselt on Inglise park kui „pilt pildis”, kus pargi enda tervikusse on loodud omakorda terviklikud pildid.

Üksikutest tervikpildidest aitab Inglise stiilis pargis terviksüsteemi moodustada teede struktuur.²²

Individuaalsus

Pargi olemust iseloomustab *genius loci* (koha vaim), see paiga omapära, mis tekitab vaatlejas ainulaadse tunde. Inglise pargis loob erinevate elementide koosseisusteerimine teatud meeleolu, annab ruumile oma „hinge”.²³ B. Croce

18 Ballantyne, A. 1997. *Architecture, landscape and liberty. Richard Payne Knight and the picturesque*: 286.

19 Op. cit.: 249.

20 Turner, T. 2005. *Garden history. Philosophy and design 2000 BC – 2000 AD*: 228.

21 Steenbergen, C., Reh, W. 1996: 39.

22 Op. cit.: 46.

23 Bachelard, G. 1999. *Ruumipoeetika*: 13: „Sõna „hing” on surematu sõna. See on hingeõhu sõna.”

on öelnud: „... kunst on intuitsioon, intuitsioon on individuaalsus ja individuaalsus ei kordu.”²⁴ Park on kunstiteos, seega ka individuaalne ja kordumatu. Individuaalne tegur, komponent on see, mis eraldab ühe kunstiteose teisest, andes igale teosele kindlad liigiomased tunnused.

Park on ja jääb, kuid inimene muutub, tema suhtumine intellektuaalsetesse, moraalsesse ja esteetilistesse pürgimustesse muutub koos ajaga. Inglise stiilis park peegeldab kõige enam valgustusajastu inimese isikupärast ja personaalset suhtumist esteetilistesse, poliitilistesse, sotsiaalsetesse, majanduslikesse ja kultuurilistesse väärtustesse ning seeläbi ka talle omast individuaalsust. Inglise stiilis pargile on iseloomulik suhtuda ümbritsevasse „uut” moodi, kuid olles samas, erinevalt ajastu iseloomust, vastuolus revolutsiooniliste muudatustega. See seesmine konflikt on tingitud ühiskonnas toimunud muutustest, aadelkonna igavikuliste väärtuste otsingutest. Inglise park on katse peatada aega ning püüa selle poole, mida pole tegelikult võimalik tagasi saada.

Nii nagu saab omistada individualistliku tähenduse tervele pargile, samamoodi on võimalik vaadelda igat pargis olevat objekti personaalsest seisukohast. Igal struktuurielemendil ja objektil on olemas oma lugu, mis omistab neile isikupära.

Nii nagu Immanuel Kant eraldab oma filosoofias „Mina” – inimese – kõigest ümbritsevast,²⁵ tuues seeläbi esile tema individuaalsuse, eraldab Inglise stiilis pargi looja pargi ümbritsevast ning isikupärastab seeläbi nimetatud maastiku.

Dominantsus

Individuaalsuse üks olulisi alateemasid on dominantsus.

Dominantsust saab iseloomustada nende elementide kaudu, mis tõusevad tervikust esile ning loovad enda ümber miljö.²⁶ Eriline õhkkond luuakse Inglise stiilis pargis ajastule iseloomulike stiielelementidega. Inglise pargis on dominantne iseloomujoon omistatud teatud kindlat tüüpi ruumidele, taimetusele, hoonetele, rajatistele, veekogudele, teedevõrgule, mis on pargis iseloomuliku miljö loojaiks ja peamisteks tähenduste kandjaiks.

24 Croce, B. 1998: 177.

25 Schutting, R. 2003. *Saksa romantikud: näidendid ja saatused / Ludwig Tieck, Heinrich von Kleist, Ernst Theodor Amadeus*: 16.

26 Hansar, L. 2005. Nähtav ja nähtamatu linnas. *Kunstiteaduslikke uurimusi*: 97. Miljö tähendab materiaalselt ja vaimset ümbrust või meeleolu, atmosfääri.

Üks pargi olulisemaid dominante on mõisa peahoone ja seda ümbritsev tuumikala. Peahoone on asetatud pargi „tuuma” keskmesse, kust saavad alguse ideed, teed ja rajad ning lõpevad jalutuskäigud, argised ja ülevad mõtted. Peahoone kui mõisamaastiku dominantsemaid elemente dikteerib pargi asetuse, suuruse, vaadete sihid ja orienteerituse päikese järgi. Mõisa peahoone puhtale fassaadile, päikesevalguses helendavale pinnale on peidetud aja tõeline tähendus, mis näitab unistavatele silmadele väljapääsu ning annab võimaluse leida sihte avatud väljadele. Öisu, Alatskivi, Kukulinna, Räpina jmt mõisas on peahoone see, mis koondab juba kaugustes pilke, olles seeläbi maastikus kompositsiooni koondumispunkt. Mõisa peahoone on seotud teiste dominantsete pargielementide ja -osadega vee peegelduse kaudu, luues seeläbi ühendava telje pargi erinevates soppides peituvate väärtustega.

Inglise stiilis pargis on dominante ka veeruum, mis loob ühenduse pargi erinevate osade, struktuuride, rajatiste ja ehitiste vahel ning parki ümbritseva maastiku ja kaugemate ruumidega. Vee-element eraldab ja seob pargis seesmisi ja parki ümbritsevaid struktuure. Vesi on tõke ja piiritlev sümbol. Mõisamaastiku dominantsete elemendid on nii Pühajõgi, Kutsiku oja, Halliste jõgi, Kuusiku oja, Pirita ja Navesti jõgi kui ka teised veekogud, sest just vee kaudu on ülejäänud pargielemendid omavahel tugevasti seotud. Peale siduva, piiritleva ja tõkestava rolli on veel maastikupargis ka esteetiline väärtus. Vesi loob oma muutuva struktuuriga pargis erinevaid meeleolusid. Ida-Inglismaal asuv Sheringhami park on avatud mere saladuslikkusele, müstilisusele, lõpmatuse tundele, nii nagu näiteks ka Eestimaal asuv Puhtu või Oru park.

Pargis loovad enda ümber domineerivaid ruume ka rajatised, näiteks monumendid, varemed ja kujud, mis edastavad vaatlejale kindlat sõnumit. Näiteks sillad ühendavad ja eraldavad ruume, olles peamiselt siiski erinevate pargiosade sõlm- ja kokkupuutepunktideks. Ületades silda, liigume ühest ruumist teise. Inglise stiilis pargis ühendab teedevõrk koos sildadega „maid, rahvusi ja kultuure”.

Teed loovad ühenduse pargi elementide ja rajatiste vahel. Inglise stiilis pargis on teede domineerivus vaadeldav avatud aladel, kus silmatorkavalt tuleb esile tema looklev kuju ja mitmekülgne „iseloom”. Inglise pargis tugineb teedevõrk kahele nn ringteele, mis on omavahel ühendatud ja seotud pargi peatelgedega. Teekond läbi pargi keskosa ja tuumiku kulgeb sisemist ringjoont pidi. Keskmist pargiosa ümbritsev ala on üles ehitatud välisele ringteele, mis on ühendatud põhitelgede kaudu pargi seesmise ringteega. Tee on Inglise pargis aegruumiline kujund, ta hõlmab liikumist nii saabumises kui ka lahkumises. Tee annab võimaluse pöörduda tagasi algusesse, algseimasse seisundisse.

Looklevatel teeradadel ei olegi lõppu, nad väljendavad igikestvat rännakut, see on teelolemine, enese otsimine, kaotamine ja taasleidmine.

Peale hoonete, pargiruumide, rajatiste, vee ja teedevõrgu on Inglise stiilis pargis dominantideks ka kindlad alleed, metsamassiivid ning puuderühmad ja üksikud vanad puud, mis tihtipeale iseloomustavad oma liigi kaudu, kas siis tugevust, kestvust või igatsust ja lootust.

Näiteks tammed on tugevuse ja turvalisuse²⁷, aristokraatide põlvnevu- se ja kestvuse sümbolid.²⁸ Andrew Sullivan on öelnud, et Inglismaal kasvavad vanad puud ei ole lihtsalt taimed, vaid osa selle maa sotsiaalsest ja poliitilisest ajaloost ning väljendavad kultuurilist ühtsust.²⁹ 18. sajandi teoreetik Richard Payne Knight nägi vabalt kasvavates puudes vabadust.³⁰ Mõisa sissesõiduteede ääres domineerivad erinevat liiki alleed või puu- või põõsaread, mis köidavad mõisaruumi siseneja tähelepanu ja on vaatlejale teeviidak. Puuderühmi kasutatakse Inglise pargis dominantsete elementidena keskmises maastikuosas ning metsamassiive metsapargis.

Pargi kompositsiooni koondumine dominantsele vertikaalsele või horisontaalsele elemendile ja selle ümber tekitab Inglise stiilis pargis sõlmpunkte, mis on olulisteks informatsiooni koondavateks kohtadeks. Üks ja sama dominant, näiteks varemed, võib avaneda vaatlejale ka mitmel viisil, sõltuvalt sellest, millisest pargi paigast ta seda vaatab. Dominantsete objektide, elementide ja ruumide olemasolu pargis aitab koondada tekstilõike ning kujundada tugevasti esiletõusvaid piirkondi, mis loovad pargi miljö.

Ebaühtlus

J. Lotman on ölenud, et semiosfääris esineb vältimatu sisemine ebaühtlus.³¹

Inglise stiilis pargis eksisteerib valgustusajastule iseloomuliku ratsionalistliku lähenemisele ka sentimentaalne, loodustunnetuslik suund. Inglise stiilis pargis võib näha nii mõistusele allutatud normi kui ka tunnetest lähtuvat fantaasiapilti. Klassitsismiajastul otsiti igavese ilu ja tõe ainumat alust ning nähti selle kuma antiikaja reeglites ja normides. Inglise pargis sisaldub tõde

27 Gosgrove, D., Daniels, S. 1988: 53.

28 Op. cit.: 48.

29 Op. cit.: 73.

30 Op. cit.: 65.

31 Lotman, J. 1999: 18.

peale klassikaliste vabadusideaalide ka fantaasiast, müstikast ja metsikusest läbipõimunud ideedes.

Inglise stiilis park annab võimaluse kohtuda iseendaga, oma kujutluste, mõtete ja peegelpildiga, olla ise looja rollis. Park on ühelt poolt vaatamine sissepoole ja teiselt poolt vaatamine väljapoole. Ebaühtlus Inglise pargis peegeldab nii vaatlejate erinevust kui ka inimeste mitmekesisust, vastuolulisust.

J. Lotman sõnutas: „Semiootilist ruumi iseloomustab selgesti esiletuleva organisatsiooniga tuumstruktuuride (sagedamini mitmete) ning perifeeria suunas tõmbuva amorfsema semiootilise maailma olemasolu, mis tuumstruktuure ümbritseb.”³² Pargis saab kirjeldada erinevate kohtade eripära, nende tugevust ja mõju ning nende vahelisi semiootilisi erinevusi. Pargi tuumiku moodustavaid struktuure ümbritsevad erinevat keelt kõnelevad semiootilised ruumid – keskmine pargiosa ja metsapargi ala ehk perifeeria (vt peatükki „Pii-ritletus”). Erinevate strukturiüksuste sees leidub samuti ebaühtlust, seega on Inglise stiilis pargis ebaühtlus loodud ka selleks, et igal alaruumil oleks oma eripära. Näiteks veeala ning selle lähedal asuvad ja sellega seotud objektid kannavad endas suuresti erineva tugevusega semiootilisi märke ja teistsugust tähenduslikkust kui metsamassiiviga kaetud ruumiosa. Seega liikudes Inglise stiilis pargis tuumikust perifeeria poole, läbib tõlgendaja erineva ühtsusega, tugevusega ja iseloomuga ruume.

Valgustusajastul koondati parki erinevaid ajastuid ja maailma eri paiku. Ajastule omane eksootikahiatus tõi parkidesse võõramaiseid detaile ja vorme. Mõisaparkidesse tavatseti transportida eksootilisi taimeliike. Inglise stiilis parkidesse klassikalisi ning gooti jmt stiilis rajatisi (püramiide, onne, grotte, templeid jmt) paigutades toodi kõige eksisteeriva mitmekülsus ja mitmekesisus lähemale nii pargis viibijale kui ka laiemalt võttes kogu inimkonnale. Seega vahendab iga pargirajatis, eksootiline taimeliik erinevaid ideid, kandes edasi mitmesuguste maade tähenduslikkust. Näiteks Wilhelm Siegfried Stavenhageni kirjelduste kohaselt sai Keila-Joa pargis Inglise-gooti stiilis lossi eest alguse teerada, mis viis kreekakatoliku kirikuni, sealt Vene stiilis supelmajani ning õhuliste ripsildadeni, gooti stiilis monumendini, varemeteni ja teiste olulist sõnumit kandvate rajatisteni, mida ümbritsesid erinevat liiki taimed, näiteks nuld, seedrid, päiklipuud, pärnad ja pöögid,³³ mis aitasid pargis erinevate ruumide eripära esile tuua.

Erinevas stiilis ning erineva tähenduse ja ajaloo objektid ja ruumid loovad tõlgendaja silmis mitmekesisuse ning pakuvad erinevaid vaateulatusi,

–punkte ja –suundasid. Vaatesuund ja –ulatus sõltub ka iga vaatleja kultuuri-taustast ja teadmiste rohkusest.

Dünaamilisus

J. Lotman on öelnud, et semiootilise ruumi osade vahel eksisteerib dünaamiline suhe, mis kujundab semiosfääri käitumise.³⁴ Park on dünaamiline maailm. Ta on looduslikult peegelduvatest vormidest loodud süsteem, kus vahelduvad aastaajad ja muutuvad meeleolud. Looklevate elementidega on võimalik edasi anda looduses pulbitsevat energiat. Nii nagu maalikunstis ja arhitektuuris on joonel sümboolne tähendus, samamoodi on ka parki loodud looklev joon sümboolne. Inglise stiilis pargi kompositsioonis on joon lainetav, virvendav, kurviline ja voogav. Teekond pargis on lõputu, katkematu joon, ringjoon, milles sisaldub maailmakõiksus. Park allub joonele, mis on erinevate kihtide ja tasapindade eraldaja ja siduja, tõkke ja seoste looja. Valgustusajastu parki võib vaadelda kunstiteosena, mille struktuur koosneb vertikaal- ja horisontaaljoontest, mis omakorda on ühendatud spiraalsüsteemi, mis loob pinnad ning annab neile sügavuse. Inglise pargis ei saa käia mööda sirgeid teid, kaldaid ja metsaääri, tõde peitub hoopis väänlevates, voolavates kujundites – mitte tegelikkuses, vaid fantaasiakujundites.

Dünaamilisust rõhutatakse Inglise stiilis pargis reljeefsete pindadega, voolava veega, taimestusega, looklevate teedega. Inglise pargi ruumid on omavahel dünaamiliselt ühendatud. Ühest ruumist teise liikudes on võimalik tajuda muutust samamoodi nagu muusikateose erinevate osade vahel, kus helitugevus (parkides ruumiliste parameetrite tugevus) järjest kasvab, seejärel vähehaaval kahaneb, kuni vaibub ning siis taas tugevneb. Muutuvus on toodud pargi erinevatesse osadesse ruumiliste parameetrite kaudu: näiteks pargiteed kord kerkivad looklevate lõikudena vaatleja silme ette, kord kaovad metsatukade hämarusse, kust taas jõuavad avatud aladele.

18. sajandi Inglise stiilis pargi kujunduses on oluline osa keltide kultuuril ja kunstivormidel.

Neilt pärinevad spiraalne joon ja vorm ning spirituaalsed motiivid.³⁵ Dünaamilisus väljendab Inglise pargis ka erootilisust. Inglise stiilis park on androgüünne, selles on sobitatud kokku nii mehelikud kui ka naiselikud oma-

32 Op. cit.: 18.

33 Maiste, J. 2005. *Eestimaa mõisad*: 327–331.

34 Lotman, J. 1999: 25.

35 Steenbergen, C., Reh, W. 1996: 251.

dused. Naiselikud looklevad vormid – puusad, rinnad, jalad, reied, juuksed – peegelduvad pargiaasades, veekogude kaldajoones, teeloogetes jm.

Pargimaastikus pulbitsev loodus on naiselik, see on kasvatav ning uuesi sündiv – see on kui Sandro Botticelli „Kevad” või „Venuse sünd”. Pargis olevad objektid on mehelikkuse kandjaks, sümboliseerides tugevust, kaitsmist, loomist, ehitamist.

Sügavusmõõde

Semiosfääril, mis on seesmiselt korrastatud, esineb sügavusmõõde, mis on seotud mälusüsteemidega.³⁶ Mälestuste ja tähenduste mitmekesisumisega ka ruumi väärtus suureneb, täieneb. Pargi sügavusmõõde on seotud ajalise väärtusega. Inglise pargi „sügavus” ulatub ajas rohkem kui kakstuhat aastat tagasi, tema juured ei ole üksnes Inglismaal, vaid ka kaugetel mineviku radadel, Vana-Rooma kuldajastus – idüllilises süütuse ajas.³⁷

Sellest ajast on kirjutanud Ovidius „Metamorfoosides”: „*Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo, sponte sua sine fidem rectumque colebat.*” – kuldne aeg, mis ilma kohtunikuta, vabatahtlikult viljeles usku ja õigust.³⁸

Inglise stiilis park on topograafiline hübriid klassikalisest Kreekast³⁹ – kivistunud reaalsusest. Inglise pargi kultuuriline olemus on esitatud klasisistliku ikonograafia kaudu.⁴⁰ Inglise stiilis park kannab endas erinevaid müüte. Pargi ülesehitus rajaneb mütoloogilistel, allegoorilistel süžeedel. Inglise stiilis pargi lood jutustavad Vana-Kreeka jumalatest, valitsejatest, müstilistest jõududest, kirjanduslikest suurkujudest, Vana-Rooma ühiskonna poliitilistest, sotsiaalsetest ja esteetilisest väärtustest. Nõnda on Inglise stiilis parki Vana-Kreeka ja Vana-Rooma eeskujul rajatud koopaid nümfi jaoks, metsasalusid vaimudele ja haldjatele, templeid Venusele, Apollole, Bacchusele ja teistele jumalatele.

Inglise pargi sügavusmõõde üheks komponendiks on igatsus, mis loob melanhoolse varjundi ning peegeldub pargi vertikaalsetelt objektidelt – urnidelt, vaasidelt, monumentidelt ja varemetelt. Pargis olevad varemed jäljendavad

36 Lotman, J. 1999: 25.

37 Publius Vergilius Maro 1992. *Bucolica. Aeneis*. Tõlkinud A. Ots. Tallinn: Sihtasutus Hortus Litterarum: 11.

38 Op. cit.: 11.

39 Mowl, T. 2000. *Gentlemen and players. Gardeners of the English landscape*: 79.

40 Steenbergen, C., Reh, W. 1996: 15.

antiik- ja keskaja ehitisi, millest on jäänud üksnes mälestus. Inglise park on kui John Miltoni kaotatud paradisi. Varemete hõnguline keskkond paneb mõtlema kõigest kaduvast, maailma kaosest. Varemed on Inglise stiilis pargis ka protesti märk, väljendades skeptitsistlikku põlgust „ilusate” asjade suhtes. Melanhooluse ja sentimentaalsuse kõrval sümboliseerivad varemed dionüüoslikku ebataiuslikkust, kaootilisust.

Inglise pargi „sügavust” saab mõõta ilu ja ülevuse kaanonite abil. 18. sajandil eristas lord Shaftesbury ilu (klassika, tasakaal) ülevast (metsik, hirmuäratav, eksootiline).⁴¹ Edmund Burke väitis, et subliimne ja ilus on kaks erinevat esteetilist kategooriat, mis on seotud eristavate kvaliteetidega.⁴² Ilus on Inglise pargis see, mis on klassikaline, toetub kindlatele normidele ja reeglitele ning sisaldab harmooniat. Ülevat seevastu ei saa seada raamidesse ega kirjeldada normatiividest lähtuvalt. Ülevus on loetav nii Alu mõisa peahoone peegeldusest veepinnal kui ka kuuvalguses hõbedaselt helendavalt Puhtu mõisa Friedrich Schilleri mälestussambalt.

Iseloomustamaks ülevat Inglise stiilis pargis, tuleb lähtuda looduse võimust, sellest, mida maastik meile iseenesest pakub.⁴³

Ülev seostub ideedega, mis lähtuvad vägevusest, lõpmatust väljenda-vaist tunnetest. Sir John Vanbrugh tõdes, et kõiges metsikus – konarlikes kaljudes, sammaldunud koobastes – ning katkistes asjades on rohkem loodust ning tema arvates iseloomustavad, esitavad need rustikaalsed elemendid loodust paremini kui miski muu.⁴⁴

Cosimo de' Medici kirjutas 1462. aastal oma humanistist sõbrale Marsilio Ficino: „Eile läksin ma oma Careggi asuvasse villasse, mitte harima oma maad, vaid oma hinge.”⁴⁵ Inglise stiilis park toetub paljuski renessanssajastu ideedele, mille eesmärkideks on inimkonda moraalselt kasvatada. Valgustusajastule iseloomulikult püütakse pargis igati rõhutada vabadust ja teadmiste poole pürgimist. Inglise stiilis park annab võimaluse mõtiskleda klassikalistel teemadel, hingata meeldivaid aroome ja rännata unistustesse. Park loob inimesele võimaluse otsida oma hinge ning uskuda millessegi ülevasse. Pargiaasadesse on kirjutatud sisse see vormitu maaga – poeesia, mis kõneleb vaikuse ja rahu võimalustest.

41 Ackermann, J. S. 1990. *The villa. Form and ideology of country house*: 164.

42 Ross, S. 1998. *What gardens means*: 131.

43 Eco, U. 2004. *Ilu ajalugu*: 296.

44 Mowl, T. 2000: 80.

45 Steenbergen, C., Reh, W. 1996: 35.

Nii nagu Itaalia poeet Francesco Petrarca asetas ennast omas ajas väljapoole reaalsust⁴⁶, võib ka Inglise stiilis pargis viibija tõusta reaalsusest kõrgemale. Park on idee ja vaimne kujund, mis eksisteerib kaose ja korra piiril. Pargis peegelduv olemine asub väljaspool meid endeid, see on kusagil seal, kus pole suudetud olla, see on kirjas lugudes, mis kanduvad edasi keele kaudu. Inglise stiilis park tekitab utoopilisi mõtteid irreaalsetest nähtustest ja olemustest. Inglise pargi ideed kannavad endas utoopia pitserit, neid polegi võimalik inimkonnale lõplikult ära seletada, nendesse jääb siiski alles sügavusmõõde.

Aja kulgu pole võimalik peatada, nii on ka Inglise stiilis pargi ideesse jäädvustatud lõpmatuse pitser. Inglise pargi olemus ei sõltu igapäevastest „tühistest” tegemistest. Valgustusajastul loodu on kui klassikaline tempel, mille väärtusi tahes tahtmata ajast-aega taas avastatakse, mille olemust taas tundma õpitakse ja mida taas jäljendada püütakse.

Lõpetuseks

Inglise stiilis park on kui üks tekst paljudest maailmas esinevatest ja esitatavatest tekstidest. Ta on kui ühe suure semiosfääri üks eraldiseisev semiootiline „universum”, mida saab tõlgendada sümbolite koodi avamise teel, keeletõlgete abil. Inglise stiilis pargi olemuse mõistmiseks ja talle iseloomulikust keelest arusaamiseks, tuleb mõista märgisüsteeme, mis on paigutatud varjatud kujul pargi elementidesse. Inglise stiilis park on tekkinud irreaalsete ja reaalsete elementide põimumisel ja seega ei ole käsitletud aegruum kultuurist, kunstist, filosoofiast, ajaloost, ühiskonna- ja loodusteadustest jt teadustest eraldi seisev üksus, vaid erinevaid valdkondi hõlmav terviksüsteem, terviktekst, semiootiline ruum.

English-style park as a text

Kreeta Sipilgas

Semiotics is concerned with sign systems and with identifying the text. In this article English-style park is treated as a text, as a philosophical-semiotic space that communicates with us in the language of signs. The described symbolic landscape contains a lot of the visible and the invisible and in order to understand it, we have to understand human culture and what lies beyond.

The article departs from the premise that English-style park cannot be discussed only from the point of view of natural sciences. To examine the textuality of parks we have to enter the domains of philosophy, history, art, aesthetics as well as natural sciences, find meaningful associations in the culture network. The aim of the analysis of English style parks is to determine the limits of internal and external spaces of the researched object, reveal the content and form of linguistic spaces and explain landscape values derived from linguistic interpretation and phenomena that are subject to textuality.

To understand the language of English-style park it is essential that we discover the signification of structural and functional systems of space under discussion which, in the writer's opinion, is included in the textuality keywords – definedness, unity, individuality, dominance, unevenness, dynamicity and depth dimensionality, which are revealed to the interpreter when the sign codes are decoded. The keywords discussed in the article cover the imagery of both the real or unreal worlds, figurativeness, thus conveying important information about the essence of different types of being.

Figurativeness is an essential part of English-style park, it is stored in landscape patterns through memory. For 'reading' landscape patterns it is necessary to analyse landscape elements such as relief, location, landscape circles, road network, water areas, plants, architectonics. The character of English-style park opens at the analysis of sign aspects, such as landscape patterns, and this can be seen as the search for the relationship between human culture and nature through the described park as a text.

46 Op. cit.: 43.

